Satirikeren som selvforakter

Spydighetens politikk og psykologi i kampen for norskdommen – fra Wergeland til Vinje

Kai Østberg

Da Ibsen satt i Italia og skrev på Brand, hadde han en skorpion fanget i et ølglass foran seg på pulten. Når skorpionen begynte å skrante, puttet han oppi en fruktbit. Da våknet dyret til, som en rasende sprøytet det sin gift inn i fruktbiten og var så for en tid i full vigør igjen.[1] Giftutsprøytingen var en energi-innsprøyting. Slik så også Ibsen et aspekt av sin relasjon til samfunnet. Noe av det han gjorde med sine diktverker var å sprøyte gift inn i det offentlige rom. I stedet for at giften tæret ham opp innenfra kunne den gjære og virke i samfunnet, og han selv kunne igjen puste fritt og energisk for en tid, inntil lagrene langsomt var fylt opp igjen, og han pånу måtte få giften ut av kroppen.

I mye av det Ibsen skrev er det et sterkt satirisk innslag. Satiren er nettopp en aggressiv kunstform, som bruker en giftig humor for å angripe samfunnsmessige onder og moralsk forsoffenhet. Den viser den lattervekkende avstanden mellom ideal og virkelighet. Men når satirikeren kan gjøre dette med stor effekt, er det fordi han selv har kjent denne kontrast på kroppen, slik Ibsen beskriver når han omtaler det å dikte som å holde dommedag over seg selv.[2]

Kamp for nasjonal selvfølelse – gjennom degradering av motstanderen

Det er særlig maktstrukturer i form av kulturelt hegemoni jeg vil fokusere på i dette kapittelet. Et hovedpoeng vil være at satirikeren kan bli en særlig effektiv utfordrer av det bestående, når han virkelig har følt på hvordan maktstrukturene har tatt bolig i ham selv i form av selvnedverdigelse. Samtidig vil fremstillingen forhåpentligvis vise hvordan den satiriske form hadde sine omkostninger, på det personlige plan og når det gjaldt muligheten for en mer forsonlig offentlig samtale. Hovedfigurene vil være Wergeland og særlig Vinje, med noen avstikkere til andre satirikere som behandlet lignende temaer.

Både Wergeland og Vinje kjempet begge for en sterkere norsk kulturell selvbevissthet, og gjennom sine provokasjoner mot det rådende kulturelle hegemoni inntok de to ganske tilsvarende roller i offentligheten. På hver sin måte var de outsidere i embetsmannstatens offentlighet. På farssiden bar Wergeland på en slektsarv av ydmykende erfaringer med det sosiale og kulturelle hierarki. Faren Nicolais barndomserfaringer, hans klassereise og den offentlige rolle han inntok hadde store psykologiske omkostninger, slik at han etter eget

utsagn endte opp med å bli «nedslagen, modløs [...] ferdig til den bittreste af alle Følelser, Selvforagt...».[3] Psykologisk sto Henrik på mange måter i den dominerende farens skygge og ideologisk videreførte han dennes livsoppgave. Samtidig skulle Henrik selv snart komme til å bli en enda mer profilert figur i offentligheten enn faren var eller hadde vært. Denne dobbeltheten ble av enkelte i samtiden uttrykt ironisk ved at de ga den stridbare prosten på Eidsvoll tilnavnet «Henrik Wergeland den Ældre.»[4]

Åsmund Olavsson Vinje hadde også en særegen familietradisjon å aksle, med den forskjell at dens renommé var rent lokalt i Vinje prestegjeld. Sosialt var dikterens far Olav Plassen som husmann å regne, samtidig som han var kjent for sitt gode hode og sin skarpe tunge. Han var en kritisk og opplyst ånd, og var blant de få husmenn i landet som trolig leste *Morgenbladet* jevnlig.[5] Åsmund måtte tidlig ut og gjete dyra i all slags vær, men faren la også vekt på at han skulle få skolegang og stimulerte ham til lesning. Det var fra disse kår Vinje kjempet seg opp til juridisk embetseksamen. Hans respekt for faren var alltid stor, og ble større med årene.

Både Henrik Wergeland og Vinje opplevde store vanskeligheter med å sikre seg en trygg sosial og økonomisk posisjon. Noe av det som satte deres outsiderstatus på spissen var at de kjempet så sterkt for å integrere den spesifikt norske og folkelige kulturarven inn i den hegemonisk dansk-europeiske som hadde sitt norske hovedsete i Christiania. Kampen mot selvforakten var en to- eller trefrontskrig: på det indre plan og mot andres forakt, men også mot hele den nasjonale selvforakten.[6]

Det var særlig i sine farser Wergeland dyrket satiren som kulturkritikk og politisk kritikk. Sentralt står latterliggjøringen av Christiania-eliten for dens selvforaktende beundring for, og utenpåklistrede etterherming av, utenlandske og særlig danske kulturelementer.[7] Dette skulle bli et viktig tema også for satirikere som Wergeland-beundreren Hans Ørn Blom (i *Kometen*, se nedenfor) og selvfølgelig for Vinje. «Som bitter Medicin en sund Satire jo er, Som en Chirurgisk Kniv, den heeler når den skier…», skriver Holberg.[8] Men den personlige snertingen gjorde at satiren lett kunne forfalle til en utskjelling uten særlig rensende virkning, som når Wergeland og Welhaven i stumpefeiden høsten 1831 endte med å skjelle hverandre ut for «Tyveknægt», «Stinkdyr», «Snyltegjæst» og «Snikmorder». Odd Arvid Storsveen beskriver hvordan den satiriske destruktivitet spesielt måtte være utsatt for å løpe løpsk i offentligheten i en småby som 1830-årenes Christiania, «der venner og fiender nesten med nødvendighet måtte møtes på samme kafé […] eller gater dag ut og dag inn». Dette ga en spesiell ramme for de «de usle kårene til det begynnende norske åndsliv», bemerker Storsveen.[9]

I 1842 utkom det første rene satirebladet i Norge: *Kometen*, redigert av Hans Ørn Blom. Bladet sto ikke bare på Wergelands linje i den nasjonale kulturkampen, men brukte også flittig den velkjente personlige degradering av motstanderne som virkemiddel. Wergelands gamle uvenn, stattholder Løvenskiold, av Wergeland gjerne referert til som «Omnipotenzen», var et yndet angrepsmål også i *Kometen*. Blom kunne for eksempel gi til beste et tablå hvor Excellencen Løvenskiold ble sur fordi en delegasjon avbrøt ham i hans morgentoalett, noe som «af ham anses som et Sacrilegium».[10] Å påminne om maktpersoners kroppsfunksjoner har alltid vært et kjærkomment satirisk virkemiddel. Blom forsikret at personforfølgelsen tjente en høyere hensikt: «Vi have benyttet visse Personer som vore 'Rideheste' ikke for deres egen Skyld, men for den Sags, for det Princips Skyld, som de repræsentere.»[11]

Kometen holdt ut i et halvt års tid uten å få stort gjennomslag. Rundt midten av århundret så to nye satireblader, *Krydseren* og deretter *Andrhimner,* dagens lys.[12] Det sistnevnte fikk liten betydning, selv om det i ettertid er blitt det mest kjente, fordi det hadde både Ibsen og Vinje som medarbeidere. *Krydseren*, redigert av Ditmar Meidell, fikk derimot en ganske viktig rolle. I likhet med *Kometen* kritiserte bladet arrogansen i Christiania-eliten. Men det forbeholdt seg retten til å være like ram mot deler av opposisjonen som mot regjeringen og dens allierte. Bladet kalte seg både liberalt og demokratisk, men først og fremst var det en forkjemper for individualisme og dertil hørende talefrihet og ærlighet i offentligheten. Det ønsket å kritisere ethvert overtramp, uansett partitilhørighet, og hevdet at dette var langt mer i overensstemmelse med Folkepartiets interesser enn «den morgenbladiske Maner, der tilhylle Alt med Kjærligheds Kaabe, for at bevare Eenhed og Sammenhold inden Partiet».[13] *Krydseren* ble fra 1854 videreført som *Aftenbladet*, som var en i hovedsak seriøs avis, men fortsatt viet plass til satiriske innslag. Fra 1862 kom *Vikingen*, redigert av blant andre Olaf Skavlan. *Vikingen* fikk etter hvert et betydelig gjennomslag, men vil ikke bli behandlet her.[14]

Disse satirebladene ga sannsynligvis viktige bidrag til å demokratisere offentligheten ved at de myket opp respekten for det sosiale hierarki og tillot seg å latterliggjøre makthavere. Det viktigste var kanskje at de skapte rom for en større spennvidde av ytringer. De utfordret et klamt konsensusideal og gjorde det legitimt for motsatte interesser å tørne sammen i offentligheten. Slik bidro satirepressen antagelig til å bane veien for et organisert partivesen, noe dens medarbeidere også var tidlig ute med å ta eksplisitt til orde for.[15]

Francis Bull hevder at skuffelsen over reaksjonsperioden etter 1848 skjerpet den respektløse og spydige tonen hos mange av de yngre forfatterne.[16] Vinje og Ibsen fikk utløp

for dette i *Andrhimner*, hvor Paul Botten-Hansen var den tredje, og antagelig den mest aktive av medarbeiderne. Bjørnson var ikke i samme grad en mann for spydigheter, men bidro likevel i *Krydseren* som teateranmelder, og var en tid redaktør for *Aftenbladet*.

Selvforakt kan omdannes til satirisk samfunnskritikk når satirikeren drar autoriteter eller bærere av hegemoniske normer ned i sølen ved selv å styrte seg mot dem med hele sin tyngde og dra dem med seg i fallet. Det er et kraftig radikaldemokratisk potensial i sklitaklingen som samfunnskritisk strategi. Satirikerens utspill er ikke på overflaten dominert av selvforakt. Han kan tilsynelatende ose av selvbevissthet og arroganse, samtidig som han nettopp angriper arrogansen hos andre.[17] Men han spiller ball med, eller er selv kasteball, mellom selvforakt, forakt for samfunnet og ønsket om bli en del av samfunnet med hele seg. I seg selv kjenner han det foraktelige ved samfunnet, og i samfunnet ser han hva han må angripe for at han, og andre, skulle kunne være der som helere mennesker.

Men nettopp den provokative kraften gjør dette til en form for sosiale og moralske selvmordsangrep. Ved å være grenseoverskridende og ved å røre ved dype tabuer vekker han også sterke motreaksjoner og risikerer sin sosiale eksistens. Dette er Vinje inne på i sin minnetale over stortingsmannen fra hjembygda, Tormod Knutsen Borgejordet, i 1869.[18] Vinje talte her om det ulykkelige geni, som må ligge i strid med sin tids konvensjoner. Han snakket nok mer om seg selv enn om Borgejordet.

Historikeren som hyene? På jakt etter den begravde selvforakt

I sin kritikk av intimitetskulturen skriver Stein Mehren at ærlighet og åpenhet er blitt vår største løgn: «Vær ærlig sier vi. Her har du mitt liv. Det lyder mer som: Her har du min kynisme. Her har du min selvforakt.»[19] Kanskje selvforakten bør få hvile i fred, hos oss selv, og ikke minst hos de store diktere? Kanskje vi for eksempel i Wergelands tilfelle burde slå oss til ro med hans berømte ord om at fornærmelser kun avlet perler i hans sinn?[20]

Det er i hvert fall noen ganger at den psykiske sykeliggjøringen går for langt. Et tilfelle av vidtgående post mortem diagnostisering av nettopp Wergeland finner vi i psykiateren Kristen Austarheims allerede siterte studie.[21] Wergeland, hans familie og hans verk mørbankes av forfatterens patologiserende storslegge gjennom mer enn 500 tettpakkede sider.[22] Studien avsluttes med en graf over Wergelands stemningssvingninger, hvor dikterens emosjonelle livsbane er tegnet inn på millimeterpapir med en tynn rød strek som fluktuerer rundt en linjalrett, tykk, svart linje som betegner «normal grunnstemning».[23]

Austarheims studie fremstår i mange henseende som reduktiv og endimensjonal, og skjemmet av pretensjoner om en vitenskapelig eksakthet som emnet ikke innbyr til. Det er

også en risiko for at et post mortem karakterdrap skygger for diktverkenes litterære og filosofiske storhet, gjennom å stimulere vår egen (smålige) interesse for de elementer av menneskelig smålighet som fantes hos dikteren. Kanskje Wergelands egen bitre satire i farsen *Vinægers Fjeldeventyr* fra 1841 kan brukes til å kommentere slike tilbøyeligheter. Han gjør her et utfall mot *Morgenbladet* og mot Ludvig Kristensen Daas *Granskeren* for den måten de hadde behandlet «Retfærdigheten» på:

> Den er død for længesiden:
> Morgenbladet hug og stak
> Til der Liv ei fantes i den;
> (...)
> Granskeren som Nat-Schakalen
> grov så Liget op igjen,
> forat gnave paa dets Been.[24]

Det er likevel forsonende at Austarheim slett ikke er uten selvinnsikt med hensyn til begrensningene i den psykiatriske tilnærming.[25] Verket er dessuten en gullgruve som kilde til Wergelands sjelsliv og sosiale relasjoner, ikke minst takket være generøs sitering fra dikterens skrifter og andre samtidige kilder. Austarheims studie kan leses som en reaksjon på tidligere romantiserte eller overdrevent pietetsfulle fremstillinger av den store mann. Her følger han opp en tråd som C.J. Hambro hadde tatt opp i forbindelse med et avgrenset tilfelle, nemlig Wergelands strid med *Morgenbladet* i 1841 og spesielt hans ynkelige trussel om å anmelde redaktør Stabell for at han hadde kommet med angivelig majestetsfornærmende utsagn under en samtale på sitt kontor.[26] Hambro konkluderte med at skinnet fra den martyrglorie Wergeland med tiden hadde fått, ikke var helt ekte: «...alt for mange torne i hans krans var vokset i hans eget klungerkrat.»[27]

En del av disse torner var fremkalt av Wergelands satiriske angrep på sine fiender – heri inkludert en del av hans tidligere venner. Austarheim peker på at Wergelands satiriske *persona* Siful Sifadda hadde to ansikter: Ett godmodig og lett spøkende og ett bittert hudflettende, preget av «spydigt Smil» og «bitter Karse».[28] Nettopp *Vinægers Fjeldeventyr* blir av mange nettopp regnet som et av de bitreste av alle Wergelands verker.[29] Den person som i særlig grad ble gjort til målskive var den eddiksure redaktør Vinæger, Wergelands tidligere venn Ludvig Kristensen Daa. Det er han og hans blad som krones med betegnelsen nattsjakalen. Farsen oppsummerte den verste perioden i hele Wergelands liv, hvor konflikten med *Morgenbladet* førte til at han ble utstøtt av det gode selskap i Christiania, utkrystallisert i beslutningen om å nekte ham opptagelse i leseselskapet Athæneum.[30]

Pendelen hos Austarheim svinger for langt i ensidig sykeliggjørende retning. På den annen side kan man, i puristisk aversjon for psykiatrisk-litterære overgrep, komme til å havne i den motsatte grøft og undervurdere den psykologiske faktors betydning for litterære tekster. Det gjelder etter mitt syn Jon Haarbergs svært interessante, retoriske studie av Vinje og karnevalismen. «Det er ingen grunn til å tvile på at det å skrive for Vinje var en fullkomment kontrollert aktivitet», hevder Haarberg.[31] Påstanden er ledd i en argumentasjon mot en naiv biografisk og psykologiserende lesemåte som han finner hos både Sigmund Skard og Olav Midttun. Men det er all grunn til å tvile på at Haarberg med dette utsagnet gir en treffende karakteristikk av *noe* skrivearbeid, bortsett fra ren kopiering (som Vinje jo også bedrev, i embets medfør). Og det er i hvert fall ikke treffende som en generell karakteristikk hverken av Vinjes fysiske skrivesituasjon, ofte preget av hastverk og press, eller av hans forfatterlynne, som åpenbart var preget av en tendens til å havne i opprivende, personlig pregede polemikker. Her er det klare paralleller mellom Wergeland og Vinje. Hadde de to levd i vår tid, ville de gjort klokt i ikke å være på Facebook, i hvert fall ikke klokken to om natten. Men de ville neppe ha greid å la være!

I det store og hele avholder Haarberg seg programmatisk fra å forholde seg til den psykologiske dimensjon hos Vinje. Dette er derimot langt fra tilfelle for Sigmund Skard i hans doktoravhandling om Vinje og antikken. Skard vier et langt underkapittel til psykologisk analyse av den store landsmålsdikter.[32] Her er imidlertid ikke problemet en vidtgående patologisering, som i Austarheims behandling av Wergeland, men en for stor grad av vilje til å friskmelde Vinje, psykologisk og moralsk. Skard vil forklare det omflakkende og ustadige hos Vinje ut fra et dypere, moralsk helhetssyn, og han ser dikterens liv som i sin dypeste grunn styrt av streben etter menneskelig vekst og en bevegelse mot avklaring og forsoning.[33] Dette var også Vinjes egen selvoppfatning, og etter min syn er det mye sant i et slikt standpunkt.[34] Men som i så mange tilfeller innenfor nynorsktradisjonen, underslår eller bortforklarer Skard Vinjes usympatiske og selvdestruktive sider, og vi får et for friskt og freidig bilde av den på mange måter forpinte mannen.[35] Olav Vesaas' Vinje-biografi er langt mer balansert i så henseende.[36]

Selv er jeg av den oppfatning at et innslag av psykologisk fortolkning kan gi dypere innsikt i den dynamikk satiren skaper. Satiren er ofte personrettet, og det er også min fortolkning av satirikerens rolle, i den forstand at jeg fokuserer på hvordan han setter sin egen person i spill i offentligheten. Derfor er skildringer av Wergelands og Vinjes sosiale fungering og roller ofte vel så interessante som deres skrifter. Man ser i Vinjes tilfelle, som i Wergelands, en offentlig opptreden hvor oppmerksomhetsbehov, hevngjerrighet og en genuin

vilje til å ofre seg for et høyere formål opptrer i kombinasjoner som kan være vanskelig å skille fra hverandre.[37] I sin tematisering av den nasjonale selvforakten og husmannsånden iscenesatte både Wergeland og Vinje mer eller mindre ubevisst sin egen selvforakt og selvdestruktivitet.[38]

Selvforakt er skambelagt og kan derfor sjelden observeres i ren form. Vi må se etter tegn på den, og dermed er det også mulig å ta feil. Ofte vil man, på et hvilket som helst tidspunkt, være henvist til å se etter dens utslag og dedusere derfra til dens eksistens. Et slikt utslag er forakt for omgivelsene, som kan tolkes som en selvforakt som er vendt utover. Et annet utslag er selvdestruktiv atferd i form av ødeleggelse av egne sosiale relasjoner eller av eget livsgrunnlag og karriere. Innenfor den dybdepsykologiske retning som betegnes som objektrelasjonsteori ses selvforakten som en løsning for å kunne redde objektets (mors og fars) godhet.[39] Når barnet i sitt indre regnskap forklarer foreldrenes strenghet eller forsømmelser med at det er barnet selv som er stygt eller forkastelig, «redder» barnet foreldrefiguren.[40] Dermed beskytter det seg selv mot det som er enda verre, nemlig objektløsheten, som innebærer å være utlevert til en indre avgrunn av forlatthet og hjelpeløshet.[41] Psykoanalytikeren Ronald Fairbairn kaller dette for *det moralske forsvar*. Dette beskytter altså barnet mot å oppleve at dets egen aggresjon ødelegger foreldreobjektene. Moralen og sivilisasjonen bevares, men prisen er at aggresjonen i stedet rettes mot selvet. Barnet innagerer i stedet for å utagere. Dette er antagelig noe av prisen å betale for kontinuiteten i kulturen generelt (Freuds berømte ubehag), og ikke bare et tema som angår dem som utvikler alvorlig patologi i kjølvannet av det moralske forsvar. På individplan kan satiren være en måte å rette aggresjonen utover igjen, og derved redde seg selv ut av de selvmutilerende konsekvenser av den første redningsoperasjonen. På samfunnsplan kan denne utageringen i beste fall virke vitaliserende på offentligheten. Men prisen for satirikeren selv kan være tap av sosial anseelse.

Både Wergeland og Vinje passer inn i en slik tolkning ved at de begge idealiserte og identifiserte seg med sine foreldre, samtidig som de inntok en respektløs holdning til rådende kulturelle normer og samfunnsautoriteter. Dybdepsykologisk kan satirikerens samfunnskritikk sees på som et oppgjør med den dype avhengigheten av mor og far, som tilsvarer henholdsvis nasjonen, som med sin kultur og sitt næringsliv bærer og nærer innbyggerne i sitt skjød, og monarken (eller andre styrende) som beskytter og setter grenser. I de autoritære politiske systemer som uttrykkelig bygger på familiemodellen vil kritikk av samfunnets normer og av de styrende oppfattes som et uhørt svik mot foreldreautoritet i stort og i smått. I Kristian 5s norske lov av 1687 var det således ikke bare drakoniske straffer for å sette seg opp mot

kongemakten. Det var også belagt med strenge straffer, i siste hånd dødsstraff, å sette seg opp mot sine egne foreldre og foresatte.[42] Dette var gjeldende norsk lov fram til 1842, og det ble avsagt en rekke dødsdommer etter denne paragrafen langt ut på 1800-tallet, selv om ingen av dem ble eksekvert, takket være kongelig benådning.[43]

Satirikeren versus hoffpoeten og nasjonalromantikeren

Det faller lett å innvende mot satirikeren at han i sitt liv ikke greier å leve opp til sine idealer. Men i en viss forstand lever han nettopp opp til dem ved å svikte dem. For den samfunnsmessige og eksistensielle situasjon han tematiserer, og som gjelder også for ham selv, er denne: Det er et gap mellom selvforståelse og realitet, mellom ideal og praksis. Kanskje det å ha øye for dette gapet hos andre og hos seg selv er det sentrale trekk ved Vinjes berømmelige tvisyn. Det er snakk om et tvisyn i to dimensjoner, eller i andre potens: Det skuer både utover og innad («min gjærende selvironi»), både mot det ideale og det reale.

I sin omtale av Ludvig Kristensen Daa som universitetslærer raljerer Vinje over Daas oppblåste selvoppfatning, med tilbakeblikk på hans politikertid i strid med Stabell i *Morgenbladet*. Vinje gjengir i *Dølen* et spottevers han den gang skrev på dansk. Poenget er at de innbiller seg at deres kamp er uendelig mye viktigere enn den faktisk er:

> De kjævle paa sin gamle Vis,
> som brød man sig om Daa og Stabell.[44]

Så er det Wergelands som får gjennomgå posthumt. Han var altså Daas venn og siden hans fiende (jf. Vinje og Bjørnson), og de hadde det til felles at de begge trodde seg tilsidesatte, bemerker Vinje:

> Wergeland trudde han var ein Poesiens Storprest, og seint og tidleg rødde om si «guddommelige Muse»; og Daa maatte tenkja det same om seg i Vitenskapen. Dette er grunncomisk at sjaa vaksne Folk skrøyva seg slikt upp i eigne Augo, og bilda seg sjølv inn slik Stormannskap, og liksom vilja truga seg inn paa Verdi, som er slikt eit Nautehovud at ho ikkje tenkjer det same som desse ærade Herrar sjølve gjera. [...] ...denne Mannens eigen Tanke um sjølve seg, at han gjenger og liver og døyr som eit Sanningsvitne eller ein Martyr, alt dette er meg so lystelegt eit Syn at eg kjem i det beste Lotet, eller Humeur- [...] det ligger nokot usigeleg skakkjøyrt og trongsynt eller borneret og sjølvgodt og faafengt og saurutte eller smudsigt i all denne Tanken og Aatferd og Tilskapnad og Klynking og Klaging som argaste Kvinnfolk. Du skal i den heile Histori ikki finna ein einaste stor Mann å ha borit seg slikt aat. [45]

I politisk sammenheng er det spesifikt demokratiske aspektet ved satiren at den fremholder maktens utøvere som menneskelige og dermed feilbarlige, og som latterlige i sin selvovervurdering.[46] Satirikeren står her som motpol til hoffpoeten, som fremstiller makten som opphøyet, hellig, skinnende og ufeilbarlig. Som riksrefser prøver satirikeren å skitne til et alt for rent selvbilde hos makthaverne og deres allierte. Vi ser et eksempel på dette i *Kometen*, i forbindelse med et av bladets mange angrep på intelligenskretsen, som sto bak det regjeringsvennlige bladet *den Constitutionelle. Kometen* kritiserte intelligensen for at de mente seg å representere en dannelse som adskilte dem fra skittenheten og gemenheten i de opposisjonelle blader generelt og *Morgenbladet* spesielt. Et av intelligenskretsens medlemmer, dikteren Andreas Munch, siteres på hvor ubehagelig det er for «et menneske med rene Hænder at indlade sig i gjentagen Berørelse med dem som føre de motbydelige Penne i Morgenbladets Tjeneste».[47] *Kometen* ironiserte over dette: Munch trenger ikke være redd: Han er som en gås som en varm sommerdag velter seg i en vanndam full av grønske, men som når den kommer opp igjen, ryster det skitne vannet av seg og strekker sin lange hals i været, snadrer og skriker og hever sine fine, hvite vinger til himmelsk flukt. *Kometen* hevdet at det i realiteten var det *den Constitutionelle* som representerer en sjelens råhet, blant annet gjennom sin nådeløse kritikk av nasjonalt sinnede diktere, som Wergelands venn Conrad Nicolai Schwach.

Men motpolen til satirikeren kan også være nasjonalromantikeren. Den nasjonale selvforakten kunne nemlig også vise seg i en kompensatorisk, urealistisk romantisering av det hjemlige. Både Wergeland og Vinje rettet noe av sin skarpeste satire mot det de så som nasjonalromantisk fordreining av norsk, folkelig kultur.[48] Vinje var forkjemper for det folkelig-nasjonale, men ville på ingen måte være hoffdikter for nasjonalromantiske forestillinger. Han så seg snarere som hoffnarr, i betydningen den som sier ubehagelige sannheter på en humoristisk måte.[49] Her lot han blant annet Wergeland stadig få gjennomgå, og hevdet at han var uklar og unorsk. Men Vinje kritiserte også gjerne den bondekultur han selv kom fra, som når han i *Ferdaminne* harselerte over «griseskap» og «armodsdom» i husstellet, og gjorde tilstanden til skinnfellen til indikator på sivilisasjonsnivået i de forskjellige bygdene.[50] I *Arne*-anmeldelsen (omtales nedenfor) raljerte han over nasjonalromantikere som tedde seg som om de ville gjøre skinnfellen til nasjonens flagg.[51]

Vinje som objekt for forakt i offentligheten

Vinje hadde ikke bare en provoserende litterær stil. Med sine nærgående karikaturer og bruk av levende modell ble han også forstått som en krenker av de grenser mellom privat og

offentlig som var sakrosankte i den borgerlige 1800-tallskulturens selvforståelse.[52] Etter hvert ble Vinje et symbol på alt den norske eliten, og særlig Christiania-eliten, anså som frastøtende og avskyelig ved norsk bondekultur, vrangsiden av alt de idealiserte i det nasjonalromantiske bildet av den. Etter Vinjes språkskifte fra dansk til landsmål i 1859, var det også en utbredt oppfatning blant hans motmenn at selve valget av språkform var gjort i den hensikt å øke den injurierende kraft. De hevdet at han «bruger dette Sprog ene og alene for at kunne knuse sine Motstandere med Raaheder hvoraf Landsmålet er sammensatt».[53] Samtidig greide Vinje, i likhet med Ibsen, oftest å gi sine giftige angrep en estetisk form som avtvang respekt hos noen. I *Kjærlighedens komedie* (1862) sier Ibsen om Vinje:

> Ej hver, som ynder at håndtere Sølen,
> Maa derfor tro sig Ligemand med «Dølen».[54]

Ibsen skulle senere bli et av Vinjes ofre for sølehåndtering, blant annet i kritikken av *Brand*.[55]

Den forakten deler av den urbane eliten, og særlig Christiania-eliten nærte mot Vinje, hadde nær sammenheng med hans arbeid for å fornye innholdet i det nasjonale, med integrasjon av det folkelige både sosialt og språklig. Det er på denne bakgrunn nynorsktradisjonens litteraturforskere har sett på Vinje som en landsmålets og folkelighetens martyr, samtidig som mannen selv altså hadde betraktet martyrposituren hos sine dikterkolleger som uendelig latterlig.[56]

Men forakten skyldtes også at Vinje var en normbryter på det sosiale plan. Niels Collett Vogt refererer en opplevelse hans far hadde med Vinje.[57] Faren var en solid borgerlig mann med en ledende stilling i Christianias Sporveisselskap. Han hadde i utgangspunktet en sympatisk innstilling til Vinje fordi han kjente ham fra Mandal. Sommeren 1869 hadde han truffet dikteren på gaten i Christiania og gratulert ham med hans giftermål. Vinje svarte, med sitt velkjente «satyraktige» flir: «Ja, hu hadde ei ku». Dette var så dypt støtende for Vogt senior at han sluttet seg til den utbredte borgerlige fordømmelse av Vinje. Hvordan kunne han trekke relasjonen til sin unge, vakre kone ned i sølen på en så usømmelig måte, når noen henvendte seg til ham med sympati og aktelse? Den sjokkerende virkning av noe som for oss fortoner seg som en uskyldig spøk eller et bagatellmessig brudd på etiketten, kan neppe ha vært uventet for Vinje. Var det bevisst ironi som i dette tilfelle skjøt over målet? Eller manglet Vinje simpelthen evnen til å styre seg når han så muligheten til en vittig bemerkning, om så konsekvensene var selvdestruktive? Dette siste har vært fremhevet av Francis Bull.[58]

Vinje ville snu om hierarkiene og bryte barrierer sosialt, kulturelt og politisk. Jon Haarberg har bemerket at for den kondisjonerte klasse måtte *Dølen*-prosjektet fortone seg

revolusjonært, som en visjon hvor «husmann blir statsråd og omvendt».[59] *Aftenbladet* hevdet *Dølen* representerte en kultur som hørte hjemme blant «Troldfolk og Haugpak». Når det ble foreslått å kalle bladet for Pipervikingen (etter fattigforstaden Pipervigen, altså Vika i Oslo) var det naturligvis også av forakt for bladets språk og kulturnivå.[60] Dette var en oppfølging av den nedlatende omtale av ham i *Aftenbladets* forgjenger *Krydseren*, fra Vinjes tid som korrespondent for *Drammens Tidende*.[61] Vinje ble bevisst ignorert av deler av hovedstadspressen. Hans avsettelse fra kopistposten i departementet i 1868 ble ikke omtalt. Sars fortalte at Vinjes bøker ikke ble anmeldt og ofte overhodet ikke omtalt. [62]

Avskyen for Vinje viste seg meget håndgripelig i et stormfullt møte i Studentersamfundet helt mot slutten av Vinjes liv, den 19. mars 1870.[63] Foranledningen var at Bjørnson etter Schweigaards bortgang hadde uttalt seg kritisk om den store manns politiske rolle, for øvrig i likhet med Vinje selv. Schweigaards tilhengere ville ha Bjørnson ut av formannsstolen for hans manglende pietet og hadde mobiliserte mange av den eldre garde for dette møtet. Vinje var til stede og ga sin gamle venn og motstander Bjørnson indirekte støtte. En tekkelig advokat i de konservatives leir fikk ordet og listet opp Bjørnsons synder: «Den pene herre talte med kløkt og snedighet, han undgik at erte med Stiklerier og sætte Blodet i Kok med det grove Skyts. [...] han vandt alles Agtelse for sin humane Kampmaate», skriver Fredrik Wallem. Men da taleren trakk fram Eilert Sundt som et positivt forbilde i en sammenligning på Bjørnsons bekostning, kom det en sint røst fra døren. Det var Vinje som erklærte at det var ikke noe å takke Sundt for, for han var lønnet af Statskassen. Folk ble rasende, ikke på grunn av Sundt, men fordi de ønsket å bli rasende og særlig på Vinje. Alle trengte seg mot ham og ropte «Pøbelen skal ut!». De velopdragne ynglinger som sto nærmest fikk oppdraget med å kaste ham ut. En gikk også bort og slettet Vinjes navn fra medlemsprotokollen. Dette minner om Wergelands utestengelse fra Athæneum tredve år tidligere, denne gang med håndgemeng på kjøpet.

Alle de små løgnene

En del av bildet når Vinjes selvforakt skal tegnes opp, er løgnene han tydde til, særlig de som bestod i at han gjorde seg større og bedre enn han var, både sosialt og som dikter. Det var som om selvbildet og ambisjonene var så store at han måtte lyve litt for å få det til å gå i hop. Jon Haarberg tolker mye av dette som forfatterens bevisste iscenesettelse av sin egen forfatterpersonlighet, som burleske overdrivelser i karnevalsk stil.[64] Men at en moralistisk litteraturhistorisk tradisjon har vært blind for dette aspektet, betyr ikke at den tar feil i at løgnen faktisk også var integrert i Vinjes personlige væremåte og selvoppfatning. Når Vinje

utvilsomt var en av modellene for Ibsens Peer Gynt, er denne løgnaktigheten noe av bakgrunnen.[65] Da Vinje lanserte seg selv som stortingskandidat for Mandal i 1847, løy han og støttespillerne på ham et ekstra leveår for å tilfredsstille kravet om å være fylt tredve år.[66] Da han som 31-åring skulle gå opp til eksamen etter å ha gått et år på Heltberg, jukset han på eksamen i latinsk stil. Han ble tatt og måtte gå ett år til. Han ble da kjent med Ibsen, Bjørnson og Lie, slik det er skildret i Bjørnsons dikt «Gamle Heltberg».[67] Da han siden besto med haud og skulle melde fra om resultatet til sin støttespiller og långiver Søren Jaabæk, løy han på seg ett poeng bedre karakter enn han faktisk hadde fått. Det var fortsatt haud, så løgnen var liten og formålsløs.[68] Da han søkte en stilling i Justisdepartementet i 1860 løy han på seg et ekstra år med arbeidserfaring som saksøker.[69] Da han senere skulle markedsføre boka si om britene i Storbritannia la han på noen ekstra poeng også på yrkestittelen, og kalte seg høyesterettsadvokat, ikke bare overrettssakfører, som han faktisk var.[70] «I dette titelsyge Land var det godt at henge udenpaa lidt Skromleri», skrev han til sin norske forlegger. Ved hjemkomsten fra England skrev han i et brev til et medlem av vitenskapsselskapet i Trondheim at han hadde så store tanker at hverken dansk eller landsmål dugde, han måtte skrive dem i et europeisk språk. Olav Vesaas ser dette brevet som et godt bevis på Vinjes evne til å overvurdere seg selv.[71] Men akkurat dette siste eksempelet er av en nokså annen karakter, for dette er jo en stor og kraftfull livsløgn. Det er småløgnene til Vinje som er interessante som tegn på selvforakt.

De strenge krav – og flukten fra dem

I 1849 fikk Vinje personlig møte sitt store forbilde, den danske jøden Meïr Aron Goldschmidt, under et besøk i Christiania. Goldschmidt hadde i 1840 startet satirebladet *Corsaren*, som hadde vært til inspirasjon for *Kometen* og *Krydseren*, og som skulle komme til å bli det for *Andhrimner*.[72] Overfor Goldschmidt plumpet Vinje ut med sin livshistorie: «forat afværge en haard Dom og fremkalde Unskyldning over mine Mangler, som jeg vel ser – bagefter – men kan ikke afhjælpe med min ærligste Streben».[73] På lignende måte kan satiren også være en måte for den ambisiøse dikter å slippe ut trykket fra de høye indre krav og redusere fallhøyden, og slippe å bli tatt helt alvorlig for sine ambisjoner. Aggresjonen rettes mot andre som ikke oppfyller kravene, eller man tøyser bort et alvor som er altfor tyngende. Vinje kunne være omgjengelig og godlynt. I mange av sine fineste dikt dveler han som kjent ved sårhet og lengsel. Men han hadde også en hardere side, som når den gikk i tospann med hans spottelyst kunne nærme seg det sadistiske. Hans dype avsky for sentimentalitet var en del av dette bildet.[74] Politisk viste hardheten seg for eksempel i at han i 1866 motsatte seg

opposisjonens ønske om å avskaffe prylestraffen i det militære, under henvisning til at samtiden led av «for stor Mannamilde (Humanitet)».[75] Vinje lovpriste de muligheter som fantes i det norske samfunn for å komme seg opp og fram. Men dermed hadde han også liten medynk med dem som mislyktes i det liberalistiske samfunnets karrierejag: «Og verdt det berre Tuffs og Tull, så er det Gutens eigi Skuld».[76] Samtidig kom Vinje aldri selv til å lykkes økonomisk og sosialt i 1800-tallets konkurransesamfunn, og han var bitter for det.

Hardheten var et karaktertrekk han hadde overtatt fra faren. Den leksen han hadde lært av ham var at han skulle være snill og god og tro godt om folk: «Men slær du, so slaa slik at Motmannen din aldri reiser seg.»[77] Den hardheten Vinje kunne vise andre, må også ha rammet ham selv. Hans krav til seg selv og sine medmennesker kunne være skyhøye. I sine tekster vender han ofte tilbake til geniet og det geniale. Det var den målestokken han anvendte på dem han kritiserte, både diktere og politikere. De fleste falt igjennom.

Således var Vinjes dom over Anton Martin Schweigaard at han slett ikke var noe geni. Han var ikke en araberhingst som ble spent for møkkakjerren, slik Welhaven hadde hevdet.[78] Embetsmannsstatens ikon mistet syn for det ideelle og for historiens gang. Han ble hengende fast i nærsynt matstrev og konservativ angst for folkets makt og myndighet. Heller ikke stjerneadvokaten Bernhard Dunker, som hadde levert et sterkt forsvar for Marcus Thrane i sin tid, fant nåde for Vinjes blikk. I 1865 hevdet *Dølen* at Dunker i sin grenseløse advokatkynisme ved en anledning hadde sagt: «Nu har jeg renvasket den Negeren». Til klientene skulle Dunker ha sagt: «Den Løgn […] som er nødvendig, den skal jeg besørge.» Vinje fikk kraftige reaksjoner på dette ryktemakeriet, blant annet fra Paul Botten-Hansen, som så det som uttrykk for en «demokratisk Nivellerings- og Nedtrykkelseslyst», hvor geniale folk fra grev Wedel skulle Bjørnson skulle trykkes ned. [79] Vinje så seg nødt til å rykke ut med en lang forklarende artikkel med tittelen «Om vaar Lyst til at riva ned.»

Arne-meldinga

Den mest legendariske og kontroversielle av Vinjes nedrivinger er *Arne*-meldinga.[80] Vinje tok ned Bjørnson for *Arne* (1859) på tilsvarende måte som han senere skulle ta ned Ibsen for *Brand*. Bjørnson var antagelig både indirekte og direkte med på å utløse denne katastrofen i relasjonen mellom dem. I et brev hadde han prøvd å pålegge Vinje å behandle *Arne* pent i *Dølen*, eller ikke omtale boken i det hele tatt. Begrunnelsen var at de to var venner og at de sto på samme side i kampen for norskdommen; «...den gode Sag, som Ingen skal faa Lov at foragte.»[81] Vinje reagerte med å rose boka som en fremragende parodi på nasjonalt oppstyltet bonderomantikk. Alle visste at Bjørnson ikke var en mann som parodierte seg selv. Til tross

for sin gjesteopptreden i *Krydseren* var han ikke egentlig hverken satiriker eller selvforakter. Bjørnson inntok rollen som selvoppnevnt majestet på parnasset. Vinje inntok hoffnarrens rolle, og han brukte det satirikerens sverd som det er umulig å verge seg mot – synålen – for å ta hull på majestetens høye selvoppfatning.[82]

Francis Bulls omtaler *Arne*-meldinga som ondskapsfull.[83] Olav Midttun unnskylder den ut fra omstendighetene og viser at Vinje hadde grunn til å ta igjen, blant annet fordi Bjørnson alt hadde snertet ham med sin skildring av Arne Kampen i «En munter Mand» fra 1856.[84] Arild Linneberg beundrer kritikeren Vinje, som er «på sitt beste når han er på sitt verste.» [85] Man har altså festet seg dels ved misunnelses- og hevnmotivet, dels ved retoriske og litteraturteoretiske aspekter, dels ved de språklige og etnografiske stridsspørsmål som Vinje selv reiste: Hvordan snakker den norske bonden? Hvordan tér han seg? Dette har utvilsomt mye for seg. Det som derimot har blitt viet mindre oppmerksomhet er Vinjes reaksjon på den psykologiske tematikken i fortellingen.

Bjørnson gir en gripende skildring av et lyrisk sinn som er fanget i konflikten mellom satirisk spottelyst og sårbar ømhet. Dette har i fortellingen form av en konflikt mellom fars- og morslojalitet. Den topper seg i den scenen hvor Arne for å tekkes faren, hermer etter morens måte å synge på. Først etterpå oppdager han at moren har overhørt det hele. Han kastes ut i en mørk sjø av sårhet og skyldfølelse, for så å få en tårefylt tilgivelse i morens fang.[86] Her kan Vinje ha hatt grunn til å føle seg dypt berørt. Noen år senere kom han selv til å tematisere sin følelse av å være delvis skyld i morens tidlige bortgang. Han hevder hun fikk svekket sin motstandskraft av at han krevde å få die henne til han var seks år. Han satte sin vilje gjennom ved å trampe i gulvet til hun gråtende ga ham bryst.[87] Jon Haarberg anser Vinjes selvanklager om utilbørlig utsuging for å være en del av hans retorisk betingede overdrivelser og selviscenesettelser. Han hevder at de som biografiske data betraktet må tas med en klype salt.[88] Men i så fall kan dette like gjerne oppfattes som en måte å «tala med Skjemt» om høyst reelle sår på.[89] Hos et barn som mister sin mor tidlig vil skyldfølelse ofte være et element i sorgen. I sin barnlige narsissisme vil barnet relatere også ytre hendelser det er uten objektivt ansvar for til forhold i sin indre verden. Antagelig er det lettere å tale med skjemt om slike sår enn å tale alvor om dem. At Bjørnson rørte ved dette temaet før Vinje selv var rede til det, kan ha vært noe av Vinjes dypere, ubevisste motivasjon for å gå til offentlig avstraffelse av ham.

Hver av de tre gamle skolekamerater fra Heltberg – Vinje, Ibsen og Bjørnson – hadde et anspent og ambivalent forhold til de to andre, og de klorte hverandre gjennom satire. Bjørnson var sosialt og menneskelig den overlegne, som også lettest kunne tilgi, og dermed

forsterke mindremannsfølelsen hos motparten enda en gang. Men Bjørnsons tilgivelse var på ingen måte total. I hvert fall ikke i relasjonen til Vinje. Etter *Arne*-meldinga ble forholdet mellom dem aldri det samme. Den hardeste omtale av Vinje fra Bjørnsons side finner vi i et privat brev til Kristofer Janson fra 1867, et brev som levner Bjørnson selv liten ære. Han advarte her ikke bare mot den karakterløse Vinje. Han dvelte også ved motstanderens rasemessige og biologiske mangler: Vinje manglet høvdingblod, han var en underklassemann, ikke bare i sitt hat og sin misunnelse, men også i sin kropp og sitt utseende: Hengslete, skeiv og stygg i kropp og ansikt.[90]

Utvekslingene mellom Vinje og Bjørnson kan sees som et eksempel på det sosiologene Thomas Scheff og Suzanne Retzinger kaller en «shame-anger sequence», hvor angrep forårsaker skam som følges av hevn som forårsaker ny skam og så videre i en destruktiv kjede som kan vare livet ut, ja over flere generasjoner. Scheff og Retzingers eksempel på dette innenfor det litterære feltet er hentet fra historien bak Goethes *Werther*, hvor romanen spilte en rolle som hevn i dikterens eget sjalusidrama.[91] Dette er naturligvis potent materiale, men også satirisk snerting er antagelig meget egnet til å fremkalle denne type sekvenser, fordi latterliggjøringen er en form for skampåføring man står særlig hjelpeløs overfor.

Ape, geit, galning – og geni

Når Vinje gjerne ville rive andre ned, var en av grunnene kanskje at han også hadde en sterk og barnlig evne til beundring for det store og vakre – og dermed et behov for å beskytte seg mot trangen til beundring. Denne beundring omfattet også Bjørnson og hans diktning. Vinje var i sitt siste leveår til stede ved en privat tilstelning hvor Bjørnson leste høyt fra Arnljot Gelline. Den unge Frits Thaulow, som senere ble en berømt maler, laget da en tegning av Vinje mens han lyttet, urørlig med åpen munn og et uttrykk fullt av beundring. Tegningen er siden kommet bort.[92] Vinje har selv skildret sin egen fascinasjon for, ja forelskelse i, Anton Martin Schweigaard med all sin skjønnhet og åndfullhet da han hadde ham som foreleser.[93] Vinje levde ut sine motsetninger, i dette tilfelle forakt og beundring. Den hemningsløse gapskratten var motpolen til et tragisk dyp av uforløst lengsel og mindreverd.[94]

Det umiddelbare og hemningsløse var noe av det som gjorde Vinje så sjarmerende og underholdende i selskap og som taler, men det var også noe av det man holdt mot ham. Han var en språkets og konversasjonens mester. Men på andre måter hadde han slett ikke skaffet seg det siviliserte bymenneskets utvortes selvkontroll og slepne framtoning. Vinjes stygghet var et alminnelig tema for latterliggjørelse i Christiania-eliten.[95] Det ble sagt at han skremte

hunder når han beveget seg på gaten. Iført Ole Bulls for store, avlagte dresser ble han et lett frastøtende skue, et komisk bilde på den utenpåhengte dannelse han selv brukte sitt liv på å bekjempe og latterliggjøre. Han kunne nærmest fremstå som et bare delvis dressert apemenneske. Det var faktisk ikke bare i byen han ble oppfattet slik. Etter kroningen i Trondheim i 1859 oppholdt Vinje seg en tid på gården Sundnes i Inderøy. Da tjenestejenta en morgen skulle bringe ham kaffe på sengen ble hun så skremt av det hårete og lodne apelignende vesenet som bakset seg ut av sengen at hun slapp kaffebrettet fra seg og løp ut av rommet.[96]

Vinje hadde begrenset evne til langvarig vennskap, med de krav det stiller til utholdenhet og toleranse og til av og til å holde tilbake sin oppriktige mening. Karakteristikkene av karakterløshet som har blitt klistret til Vinje kom ofte fra folk som hadde vært, eller trodde de hadde vært, hans venner. Vinjes fysiske stygghet ble ofte et bilde på hans karaktermessige angivelige uskjønnhet. En av hans tidligere venner fra Hollenderkretsen, Michael Birkeland, ga en drepende omtale av ham tre år etter hans død. Han ville slett ikke gå med på at det skulle være noe hederlig eller aktverdig ved Vinje, men hevdet at de som hadde kjent ham personlig, aldri hadde næret noen tvil om hans karakterløshet.[97] Forhenværende statsminister Georg Sibbern hadde en gang vært Vinjes støttespiller, men han ga ham opp på grunn av dikterens personangrep og bruk av levende modell i *Elsk* og *Giftermaal*. Sibbern støttet Frederik Stang i beslutningen om å avskjedige Vinje fra kopistposten etter at han hadde kommet med et politisk angrep på regjeringen i saken om revisjon av Riksakten. Vinje hadde mer enn antydet at den norske regjeringen nå ble styrt fra Sverige.[98] Dette kan for øvrig sees som nok et eksempel på selvdestruktiv utagering hos Vinje.

Det usammenhengende, «karakterløse» og ustadig geiteaktige ved Vinje er også noe av det geniale ved ham. Fordi han slapp motsetningene, kaoset, provokasjonene og lidelsen så langt frem, måtte han også heve seg opp til det intellektuelle høyfjellet for å få oversyn og en slags kontroll. Men Ivar Aasen mente Vinje også grep til sin genialitet for å slippe å være grundig.[99] Prisen var uansett høy. Vinje presset seg noen ganger så langt, eller ble så presset av omstendighetene, at det var tilløp til galskap hos ham. Men hos Vinje forble alltid galskapen produktiv. Den var holdt i tømme av et sterkt intellekt og av hans dikteriske evne til å gi sine indre konflikter et symbolsk uttrykk. Hos andre i slekten slo galskapen ut i full, tragisk blomst. Farmoren hans tok livet av seg i tungsinn. Sønnen Olav døde som schizofren på Dikemark i 1932 etter over 25 års innesperring. Også søsteren Margit later til å ha hatt mentale problemer.[100]

Satirikeren som martyr og som medskyldig

Vinje balanserte på en knivsegg med sin ambivalens og sitt tvisyn, mellom by og land, mellom høykultur og folkekultur, mellom husmannsånd og åndaristokrati, mellom latter og gråt, mellom forakt og sårhet. Det er bare Wergeland blant 1800-tallets mange norske åndskjemper som kan gjøre ham rangen stridig eller overgå ham når det gjelder psykologisk spennvidde og kontroversiell posisjon i offentligheten.[101] Dette psykologiske spennet og den utsatte offentlige rollen de begge gikk inn i har åpenbart kostet svært meget på det personlige plan. Dels gikk de inn i dette med åpne øyne og ofret seg i den striden de valgte å kjempe. Wergeland var pioner i kampen for etableringen av en litteratur med norsk klangbunn, mens Vinje kjempet en heroisk kamp for språklig fornyelse. Vinje bidro avgjørende til å etablere landsmålets status som kulturspråk, men selv tapte han lesere på det, og han tapte enda mer i materiell trygghet.[102] Han hadde flere lesere som korrespondent i *Drammens Tidende* enn som utgiver og forfatter av *Dølen*.

Men det var også personlighetstrekk i både Wergeland og Vinje som gjorde dem som skapt for rollen som offentlig spottegauk og hatobjekt. Det er ikke vanskelig å forstå at deres venner forstøtte dem, og at de vakte allmenn forargelse og forakt i sin samtid. Men nettopp den forargelse de mer eller mindre frivillig vakte var også en del av deres bidrag til den kulturelle fornyelsen – de virket som surdeig i den unge nasjonens selvforståelse.

---

[1] I. Figueiredo (2006). *Henrik Ibsen*: bd. 1. *Mennesket.* Oslo: 309.
[2] «At leve er – krig med trolde / i hjertets og hjernens hvælv. / At digte, – det er at holde / dommedag over sig selv.» (H. Ibsen (1907): «Et vers» (1878), i *Samlede værker. Mindeutgave*, bd. III, Kristiania: 149).
[3] K. Austarheim (1966). *Henrik Wergeland. En psykiatrisk studie*: bd. 1: *Frem til gratialet og giftermålet*: 32–51 og særlig 43.
[4] *Austarheim* 1966: 42.
[5] Vesaas 2018: 35.
[6] Se f.eks. O.A. Storsveen (2008). *Mig Selv. En biografi om Henrik Wergeland*. Oslo: 126 og A.O. Vinje (1993). *Skrifter i samling*, bd. 1–6, ved O. Midttun og J. Haarberg, Oslo, bd. 6: 75, 76 og 78.
[7] Storsveen 2008: 62–71, 90–93, 120–130, 221–228, 260–265, 277–283, 288–290, 348–357, 376–384, 395–400 og 430–437.
[8] Sitert etter C.F. Engelstad (1984). *Ludvig Holberg. Gjøgleren, Granskeren. Gåten.* Oslo: 91.
[9] Storsveen 2008: 163.
[10] «Turneringen. I. Før Festen», *Kometen*, nr. 2, 9. juni 1842.
[11] «Kometens Afskedsord til Publikum», *Kometen*, nr. 26, 23. november 1842.
[12] *Andhrimner* utkom fra januar til september 1851. *Krydseren* utkom 1849–1854. I 1879 begynte man igjen å utgi et satireblad under navnet *Krydseren* (gjerne kalt *Krydseren II*), med nytt mannskap. Bladet skiftet navn til *Korsaren* i 1894.
[13] «Pressen», *Krydseren* nr. 90, 4. januar 1851. *Morgenbladet* var på dette tidspunkt fortsatt å regne som et opposisjonsorgan. Men det skulle komme til å skifte side nettopp i løpet av dette året.
[14] Berntsen 1999: 40.
[15] K. Østberg (2018) «Satiren og demokratiet. *Kometens* og *Krydserens* spydstikk mot makten – og mot avmakten», i *Heimen* nr. 4, s. 343–360.
[16] F. Bull (1960 (ny utgave)). *Norges litteratur fra februrarrevolusjonen til første verdenskrig*, i F. Bull et al., *Norsk litteraturhistorie*, bd. 4, del 1, Oslo: 6.
[17] Satirikerne i Norge på 1800-tallet var menn som henvendte seg til et mannlig publikum, kanskje bortsett fra den mannhaftige tøffing Aasta Hansteen, som til forskjell fra omtrent alle sine fremtredende kvinnelige

samtidige viste uforstilt beundring for Vinje. Se Bull 1960: 120–121. Matthew Hodgart vier et helt kapittel til satirens sterke misogyne tradisjoner (M. Hodgart (2010). *Satire. Origins and Principles* (1. utg. 1969). London: 79–107).

[18] A.O. Vinje. *Skrifter i samling*, bd. 1–6, ved Olav Midttun og Jon Haarberg, Oslo 1993, bd. 3: 174 og Vesaas 2018: 408.

[19] S. Mehren (1984). *Her har du mitt liv*. Oslo: 57. At fornærmelsene i Wergelands tilfelle avlet perler er hevet over tvil. Sett fra den historiske eller biografiske synsvinkel ligger problemet i det lille ordet «kun».

[20] Fra «Mig Selv», 1841. Se Storsveen 2008: 413.

[21] K. Austarheim (1966 og 1974). *Henrik Wergeland. En psykiatrisk studie*: bd. 1: *Frem til gratialet og giftermålet* og bd. 2: *Fra gratialet og giftermålet til hans død*. Bergen.

[22] Et karakteristisk eksempel på den lett bisarre stilen og terminologien finner vi i avsnittet som avslutter omtalen av Wergelands mor Alette, født Thaulow, en person Austarheim for øvrig viser betydelig sympati for: «...[det synes] ganske klart at Alette Wergeland var cyklotom av legning, kanskje endog cykloid. Hennes kroppslige habitus korresponderer helt med en slik oppfatning. Etter maleriene å dømme, må hun ha vært en pyknika.» (Austarheim 1966: 58).

[23] Austarheim (1974), vedlegg mellom s. 136 og 137.

[24] Sitert etter Storsveen 2018: 432.

[25] «[Wergeland] var for titanisk til skolerett å følge de psykiatriske modeller eller prototyper.» Austarheim 1966: 379.

[26] C.J. Hambro (1919). Wergeland og «Morgenbladet». Bruddet i 1841, i *Edda: nordisk tidsskrift for litteraturforskning*. 1919 Vol 3–4(12*)*, 318 og 320.

[27] Hambro 1919: 330.

[28] Austarheim 1966: 133.

[29] Storsveen 2008: 430.

[30] Storsveen 2008: 427.

[31] J. Haarberg (1984), *Vinje på vrangen. Momenter til revurdering av en nasjonal klassiker.* Oslo 1984: 18.

[32] S. Skard (1938). *A.O. Vinje og antikken. Studier i norsk åndshistorie*. Oslo: 54–70.

[33] Skard 1938: 63.

[34] Se for eksempel artikkelen «Mi Livstru», i *Dølen* II, nr. 21, 11. mars 1860 (Vinje 1993, bd. 2: 19–23).

[35] Om tvedelingen langs språkgrensen av synet på mannen Vinje, se Haarberg 1984: 40–42 og 51–62.

[36] O. Vesaas (2018). *A.O. Vinje. Ein tankens hærmann.* Oslo.

[37] For Wergelands del, se for eksempel Austarheim 1974: 37 og 56 og Storsveen 2008: 381. For Vinjes del er fremstillingen av ham som personlig martyr for norskdommens sak særlig tydelig i V. Vislie (1929). *Åsmund Vinje. Liv og dikting.* Oslo. Se f.eks. sidene 8, 242–243, 245 og 281. Vesaas 2018 ser naturligvis ikke bort fra den utvilsomme ytre motgang og sosiale fordømmelse Vinje var gjenstand for, men vier også betydelig plass til de trekk i Vinjes egen personlighet og oppførsel som skapte problemer for ham.

[38] I 1860 karakteriserte *Christianiaposten* Vinje som en mann som foraktet seg selv og andre (så på dem som mislykket) og som dermed var blitt «*Ironiker* elder Spefugl.». Artikkelen «Mi Livstru», som det er referert til ovenfor, var Vinjes svar på denne anklagen (Vinje 1993, bd. 2: 20). Vinje godtok ikke avisens analyse. Det forhindret ikke at han gjerne omtalte seg selv ironisk (og som ironiker) og tilsynelatende omfavnet rollen som hoffnarr eller spottefugl. Jon Haarberg peker på at Vinje bevisst lekte med denne rollen også når han skrev tilsynelatende selvbiografisk, og blant annet brukte Rabelais og hans Gargantua som grotesk modell (Haarberg 1984: 81 og 83).

[39] Sammenlignet med den klassiske psykoanalyse, som den springer ut av, legger de forskjellige varianter av objektrelasjonsteorien mer vekt på nyansene i barnets relasjoner med omsorgspersonene, og deres indre korrelat (de indre «objekter»). Den klassiske freudianske oppfatning konsentrerer seg mer om driftenes trykk og vier foreldrefigurenes faktiske atferd og dennes avtrykk i barnets indre relativt mindre plass.

[40] W.R.D. Fairbairn (1986). *Psychoanalytic Studies of the Personality* (1. utg. 1952). London: 65.

[41] J. Seinfeld (1986). *Containing Rage, Terror, and Despair. An Object Relations Approach to Psychotherapy*. London: 13.

[42] Kristian 5s norske lov (1687), sjette bok, kapittel fem. https://www.hf.uio.no/iakh/tjenester/kunnskap/samlinger/tingbok/kilder/chr5web/chr5_06_05.html (01.02.2019).

[43] G. Sandvik. Rettsstillinga for barn i gamle dager, *Forskningsnytt*, 1979, 24 (4): 50–54.

[44] *Dølen* III, nr. 8, 1. juni 1862 (Vinje 1993, bd. 2: 115).

[45] Vinje 1993, bd. 2: 82.

[46] K. Jakobsen (2016). *Etter Charlie Hebdo. Ytringsfrihetens krise i historisk lys*, Oslo: 245–248.

[47] «Til A. Munch», *Kometen*, nr. 22, 26. oktober 1842.

[48] Wergeland gjør dette blant annet i *Vinægers Fjeldeventyr* (1841) og Vinje en rekke steder, men i mest utpreget grad i bokanmeldelsen av Bjørnsons bondefortelling *Arne* (1859).

[49] Jfr. Botten-Hansens portrett av *Dølen* i Trondheim under kroningen 1860, som Vinje slutter seg til. Se Vesaas 2018: 252.
[50] Vinje 1993, kapitlet Dei to grannar i Odalen, i *Ferdaminne frå sumaren 1860*, bd. 4: 7–11 og 63–64.
[51] Vinje 1993, bd. 1: 327.
[52] S. Time (1982). «Borgaren og satyren – moment til eit bilde av Vinje som essayist i DØLEN», i O. Grepstad m.fl., *Essayet i Norge. Fjorten riss av en tradisjon*, Oslo: 16 og Haarberg 2018: 53.
[53] Sitert etter Haarberg 1984: 47.
[54] H. Ibsen (1906). *Samlede værker. Mindeutgave. bd. I.* Kristiania: 327.
[55] *Dølen* IV, nr. 28, 8. april 1866 (Vinje 1993, bd. 2: 185–200).
[56] Haarberg 1984: kapittel 2.
[57] Her gjengitt etter Haarberg 1984: 83–84.
[58] Haarberg 1984: 60.
[59] Haarberg 1984: 35. I artikkelen «Politiske parti» i *Dølen* II, 20. november 1859 påstår Vinje at forholdene i Norge allerede var slik at «Husmannssonen [kunne] verda Kongsråd» (Vinje 1993, bd. 1: 369). Her er det nok mer snakk om dagdrømming fra husmannssønnen Vinjes side enn realistisk samtidsskildring.
[60] Haarberg 1984: 35.
[61] Vinjes korrespondentbrev til *Drammens Tidende* 1851–1859 er transkribert og tilgjengelig via bokselskap.no: https://www.bokselskap.no/boker/korrespondentbrev/tittelside.
[62] Haarberg 1984: 52.
[63] Episoden er her gjengitt etter F.B. Wallem (1916). *Det norske Studentersamfund gjennem hundrede aar. Anden del.* Oslo: 607–608.
[64] Haarberg 1984: særlig 75 og 81–83.
[65] Bjørnson hadde et lignende syn på Vinje. I et privat brev fra 1859 skrev han at Vinje i grunnen hadde en langt større begavelse enn ham selv, men at «der er mere Løgn i hans, saa den tager sig større ud end den virkelig er.» Se Vesaas 2018: 216.
[66] Vesaas 2018: 75.
[67] Vesaas 2018: 92–93.
[68] Vesaas 2018: 94–95.
[69] Vesaas 2018: 143.
[70] Vesaas 2018: 294.
[71] Vesaas 2018: 307.
[72] Se J. Mchangama & F. Stjernfelt (2016): *Men. Ytringsfrihedens historie i Danmark*. København: 344–349 og Berntsen (1999): 40.
[73] Sitert etter Bull 1960: 133.
[74] I artikkelen «Om Sorg» i *Dølen I*, nr. 41, 31. juli 1859, harseleres det over over skikken med å rykke inn dødsannonser, til og med over «den mindste Reivlingen [spebarn] og den mest navnlause Mann elder Kone. [...] Dersom Ein ikki fekk seg ein god Laatt af somange narrelege Daudlysingar [...], so vilde denne Skikken vera utoleleg for alle andre en Avisurne...». (Vinje 1993, bd. VI: 114–117). Utgiver Jon Haarberg anser åpenbart denne teksten for å være skrevet av redaktøren selv (Merknader, s. 151). Ottar Grepstad mener derimot at den er skrevet av Ivar Aasen. Uansett er dette utvilsomt i *Dølens* ånd.
[75] Vesaas 2018: 344–345. Vinjes dobbelthet eller vingling fornekter seg ikke i dette spørsmålet heller. Fire år senere er en av de ting han holder mot Schweigaard at denne ville opprettholde prylestraffen til sjøs og i det militære, og i det hele tatt manglet sans for det «humaniserende element» i politikk, lov og rett. Vinje 1993, bd. 3: 19–20.
[76] Diktet «Faderen til den heimanfarande Sonen», i Vinje 1993, bd. 5: 172. I et annet dikt heter det at i vårt land kan hver mann skaffe seg rikdom og ære ved eget strev «og takka seg sjøl er han Arming» (Vinje 1993, bd. 1: 368–369).
[77] Vesaas 2018: 27.
[78] *Dølen* VIII, nr. 7–25, se Vinje 1993, bd. 3: 6–7.
[79] Vesaas 2018: 342–343.
[80] Anmeldelsen sto i *Dølen* I, nr. 51, 9. oktober 1859 og II, nr. 1, 23. oktober 1859 og II, nr. 3, 6. november 1859 (Vinje 1993, bd. 2: 345–369).
[81] Vesaas 2018: 217.
[82] I sin anmeldelse av Olaf Skavlans sagaspill-parodi *Gildet på Mærrahaug* bruker Vinje selv bildet av satiren som en nål som stikker hull på «Svulst og al opblæst Sygdom.». Se *Drammens Tidende* nr. 272, 1858, https://www.bokselskap.no/boker/korrespondentbrev/dt1858#dt272.
[83] F. Bull (1963). *Norsk litteraturhistorie* (ny utgave): bd. 4, del 2. *Norges litteratur fra februarrevolusjonen til første verdenskrig*. Oslo: 519.

[84] O. Midttun (1916). Bjørnson og Vinje. «Arne»-meldingi, i *Til Gerhard Gran 9. december 1916. Fra venner og elever* (s. 219–240). Kristiania. Pussig nok nevner ikke Midttun Aslak-portrettet i Synnøve Solbakken fra 1857, som man skulle tro var mye verre for Vinje. Se Vesaas 2018: 216.
[85] A. Linneberg (1992): Bind 2*: 1848–1870*, i Beyer, E., I. Iversen, A. Linneberg & M. Moi (Red.): *Norsk litteraturkritikks historie 1770–1940.* Oslo: 239–254.
[86] B. Bjørnson (1927). *Samlede digter-værker*: bd. *1.* Oslo: 350.
[87] Vesaas 2018: 28–29.
[88] Haarberg 1984: 83.
[89] «Den Guten kunne tala / med Skjemt om sine Saar». Fra «Fedraminne» (1868), i Vinje 1993: 226.
[90] Vesaas 2018: 431–432.
[91] T. Scheff, & S. Retzinger (1991). *Emotions and Violence. Shame and Rage in Destructive Conflicts*. Toronto: 105.
[92] E. Hoem (2009). *Villskapens år. Bjørnstjerne Bjørnson 1832–1875*. Oslo: 476.
[93] Vesaas 2018: 142–143.
[94] Den ene gangen vi med sikkerhet vet at Vinje virkelig blottla en slik side av seg selv var i 1864, da han betrodde seg til vennene Botten-Hansen og Sars. Det var det uhyggeligste Sars noen gang hadde vært vitne til, forteller han siden. En del av bildet var sterke erotiske skuffelser, som Vinje omtalte i «så drastiske ordelag» at Sars ikke ville sette dem på trykk. Dette kom fram da Halvdan Koht senere intervjuet Sars. Koht ville i sin tur heller ikke skrive ned det han hadde hørt, antagelig av pietet overfor den store manns minne. Se Vesaas 2018: 329–330. Om Vinjes latter, se Vesaas 2018: 462.
[95] Vesaas 2018: 461–462.
[96] Vesaas 2018: 258
[97] Vesaas 2018: 459.
[98] Vesaas 2018: 375.
[99] Vesaas 2018: 455.
[100] Vesaas 2018: 27, 465 og 462.
[101] To andre satirisk begavede norskdomsforkjempere som var sterkt psykisk belastet var Hans Ørn Blom (*Kometens* redaktør) og Per Sivle. Blom var i perioder sinnssyk. Sivle tok livet av seg etter de siste avslagene på dikterlønn og stipend. Se M. Moi (2009). Hans Ørn Blom, i *Norsk biografisk leksikon* og A. Fidjestøl (2007). *Eit halvt liv. Ein biografi om Per Sivle*. Oslo: 9f. og 370f.
[102] Bull 1960: 143.